

УДК 37.018.1:173:165.742.

ГОНЧАР Людмила Вікторівна –

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах
інтернатного типу, Інститут проблем виховання НАПН України,
e-mail: Ludmilagonchar1@gmail.com

СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У ТВОРЧОСТІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність звернення до проблеми відповідального батьківства зумовлюється тим, що сучасна сім'я, перебуваючи на межі різних ціннісних уявлень і моральних ідеалів, переживає трансформаційні зміни, які часто спричиняють деструктивність її виховної функції, розмиття усталених виховних традицій, зниження батьківської відповідальності, зростання відчуженості між батьками і дітьми. Зростає кількість розлучень, неповних материнських сімей з народженою поза шлюбом дитиною, руйнується традиційна структура сімей (збільшення кількості альтернативних, дистантних, маргінальних сімей).

Невпевненість багатьох людей в завтрашньому дні, неспроможність на достатньому рівні забезпечити матеріально як себе, так і своїх дітей негативно відбивається і на виховній функції, готовності і здатності батьків виховувати своїх дітей. Майже кожного тижня засоби масмедіа демонструють жахливі приклади безвідповідального батьківства – утримання дітей впроголодь та в антисанітарних умовах, покидання їх напризволяще тощо. Мають місце і непоодинокі випадки насилля над дітьми – фізичного, психічного, економічного та сексуального.

На сьогодні спостерігаємо ще й зміни в ставленні багатьох молодих людей до сім'ї і сімейних відносин. Сучасна молодь, з одного боку,

характеризується раннім початком статевих відносин та їх неупорядкованістю, зміною стереотипів щодо ролей чоловіка і жінки в суспільстві, а з іншого – психологічною неготовністю до створення сім'ї: відсутністю знань про важливі батьківські якості, елементарні особливості розвитку дитини, неготовністю до відповідальної ролі батьків. У зв'язку з цим виникає нагальна проблема підвищувати батьківську компетентність у молодих батьків, формувати відповідальне ставлення до батьківства як умову повноцінного розвитку наступних поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам батьківства, підготовкою молоді до подружнього життя присвячували свої дослідження Т.Говорун, І.Кон, О.Холстова та ін. Питання формування педагогічної культури батьків розглядали Т.Алексєєнко, О.Зверєва, Т.Кравченко, С.Толстоухова, О.Хромова; проблеми формування усвідомленого батьківства досліджували Л.Буніна, М.Єрміхіна, В.Кравець, В.Кікінеджі, О.Кізь, Г.Лактіонова, Р.Овчарова та ін.

У педагогічному дискурсі досліджувались окремі аспекти відповідального батьківства, а саме: при розгляді організаційно-методичних питань педагогічної просвіти та самоосвіти батьків (О. Добош, О. Доукіна, І. Дубінець та ін.); особливостей соціально-педагогічної роботи із сім'єю (В. Безлюдна, О. Безлюдний, Ж. Петрочко, Т. Федорченко та ін.); культури родинних взаємин (О. Косарева, І. Кулик, І. Сіданіч та ін.).

Метою статті є висвітлення сутності поняття «відповідальне батьківство» та означення його складових у співвіднесенні з настановами батькам у творчості Василя Сухомлинського.

Для досягнення поставленої мети були використані наступні **методи дослідження**: теоретичний аналіз; аналіз, синтез та узагальнення висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Окреслимо, що сам термін «батьківство» розглядаємо як надіндивідуальне ціле, тобто у розумінні батьківських та материнських ролей

у сукупності, на відміну від терміну «батьківство» з наголосом на першому складі, що стосується лише одного індивіда – батька, тата. З позиції системного підходу феномен батьківства можна розглядати як підсистему в системі сім'ї та водночас як відносно самостійне утворення.

Більшість науковців (Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кізь, Ж. Петрочко та ін.) поняття «відповідальне батьківство» трактують як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. Відповідальне батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи, тобто знань, почуттів і дій.

Ключовою ідеєю відповідального батьківства є, на наш погляд, відповідальність батьків за життя і долю дитини перед собою і суспільством. Як писав Василь Сухомлинський, «... важка дитина – це дитя пороків батьків, зла сімейного життя, це квітка, розквітаюча в атмосфері безсердечності, неправди, обману, ледарства, презирства до людей, зневаги своїм суспільним обов'язком» [6, с.4].

Це означає те, що найперше батьки мають бути відповідальними за дитину. Покладатись у цьому лише на материнський інстинкт як найважливішу складову психологічної готовності до материнства є недоречним, оскільки серйозним контраргументом існування материнського інстинкту сьогодні є факти материнського терору відносно своїх дітей, який подекуди набуває масштабів національної катастрофи. Щорічно в Україні від рук матерів гине сотні дітей. Красномовними аргументами проти вродженого материнського інстинкту є зростання кількості жінок, що відмовляються ще в пологовому будинку від новонародженої дитини, а також всезростаюча кількість абортів. Тому молоді люди, вступаючи в шлюб, повинні мати чітке уявлення про власну відповідальність щодо майбутньої дитини чи дітей, знати

нормативні документи щодо прав дитини, вміти оцінювати себе як батька чи матір, здійснювати контроль своєї поведінки через призму відповідальності.

На разі розглянемо основні складові поняття «батьківська відповідальність», співвідносячи їх з трактуванням суголосних компонентів у творчості Василя Сухомлинського.

Когнітивна складова (знання) – передбачає достатню психолого-педагогічну когнітивну готовність батьків до виховання дитини у сім'ї. Ця готовність характеризується: 1) певною сумою знань про вікові та індивідуальні особливості дітей, усвідомлення і визнання самостійної цінності кожної дитини, знань її прав; знань оптимальних методів виховання та виховних стратегій і тактик; знаннями оптимальних виховних стратегій і тактик та залагоджування конфліктних ситуацій.

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського багато уваги приділено важливості необхідних знань у батьків для виховання дитини. Як зауважував видатний педагог, «суміш дрімучого безкультур'я й егоїзму є ґрунтом самодурства в сім'ях» [1, с. 142]. В. О. Сухомлинський справедливо вважав, що «...знання, наука, освіта – велике духовне багатство нашого народу. Це могутня ріка, хвилі якої несуть уперед культуру, творчість, думку, геній народу. А живиться ця ріка мільйонами маленьких струмочків – родинних вогнищ культури, освіти, знань» [1, с. 169]. Тому як дороговказ батькам сприймаємо мудрі настанови Вчителя про те, щоб батьки, виховуючи дітей, дбали про те, щоб у їхніх сім'ях «... яскраво горіло це вогнище, щоб материнська й батьківська мудрість освітлювалася мудрістю, створеною, нагромадженою десятками поколінь і втіленою в книгах, в науці» [1, с. 169]. Тому висновком звучить наставлення великого педагога, що «батькам ... треба оволодіти елементарними знаннями як про шкільне, так і про дошкільне виховання» [1, с. 170].

Зауважимо, що в сучасному світі новітніх інформаційних технологій доступ до світового багажу знань, зокрема з виховання дітей, значно

відкритіший, аніж раніше, у роки без Інтернету. За свідченням багатьох науковців, процес глобалізації є в цілому позитивним явищем, оскільки сприяє встановленню різних нових комунікацій, розширює комунікаційні можливості особистості. Серед позитивних ознак, що дає людству інформаційна цивілізація, можна виділити такі: виникає більше можливостей для реалізації здібностей кожної людини; освіта і навчання впродовж усього життя стають головними факторами благополуччя людини; ліквідуються «закриті теми» завдяки розвитку засобів масової інформації; зростає різноманітність у всіх сферах життя суспільства (наприклад, свобода самовираження).

Звісно, ми певні того, що комп'ютеризація населення, використання більшістю сучасних молодих батьків мережі Інтернет здебільшого позитивно впливає на формування їхньої батьківської компетентності. Молодь керується порадами Інтернету у всьому, в тому числі віднаходить у віртуальній мережі відповіді, які стосуються різноманітних питань виховання дітей і догляду за ними. Проблема у тому, щоб ці знання були дійсно правдиві і йшли на користь, а не навпаки. По-друге, у вчителя, класного керівника, шкільного психолога, шкільного соціального педагога з'являється більше можливостей поспілкуватися як з дітьми, так і з батьками – завдяки індивідуальним консультаціям у мережі Інтернет, вебінарам чи онлайн-конференціям. Це також надзвичайно позитивне явище, що сприяє розширенню, урізноманітненню і осучасненню форм і методів роботи з батьками, а також економить час учителя і батьків.

Варто лише навчитися з величезного арсеналу інформації виокремлювати потрібні і важливі знання.

Наступний компонент відповідального батьківства – емоційно-ціннісний, який включає такі показники, як: любов до дитини; ціннісна єдність всіх членів сім'ї (орієнтація всіх членів сім'ї на почуття любові, поваги, взаємної і моральної відповідальності; на цінності сім'ї і роду; на виконання основних побутових сімейних обов'язків; на створення в родині комфортної

морально-психологічної атмосфери тощо); прийняття дитини (безумовне позитивне ставлення до дитини, повага до її гідності); надання орієнтирів дитині щодо дотримання моральних чи суспільних норм (ціннісні орієнтації);

Зауважимо, що емоційно-ціннісна складова відповідального батьківства найперше є регулятором взаємин молодого подружжя, визначає їхнє ставлення одне до одного, дітей, ближніх і соціуму загалом. Важливим є узгодженість уявлень подружжя щодо ролей батька і матері, їхніх функцій, відповідальності, гендерних ролей чоловіка і жінки в сім'ї.

У творчості В. Сухомлинського емоції і почуття у сімейному вихованні дітей займають також чільну позицію.

Провідним мотивом, який спрямовує педагогічні дії і вчинки батьків стосовно дітей, зокрема справляє потужний виховний вплив на формування гуманних взаємин, є любов. Доречно нагадати положення народної педагогіки, що без любові батьків до дітей не буває і не може бути повноцінного сімейного виховання. Батьківська любов – це природне морально-етичне почуття, яке ґрунтується на емоційно-духовному переживанні, симпатії та виражається у безкорисливій турботі, опіці, піклуванні про дитину.

Свого часу В. Сухомлинський актуалізував методологічну проблему духовних умов існування сім'ї та буття дитини в її середовищі. Так, педагог-філософ стверджував: «Людину ми творимо любов'ю – любов'ю батька до матері й матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини. Чудові діти виростають у тих сім'ях, де мати і батько по-справжньому люблять одне одного і водночас люблять і поважають людей. Я відразу бачу дитину, в якій батьки глибоко, сердечно, красиво, віддано люблять одне одного. У цієї дитини – мир і спокій в душі, глибоке душевне здоров'я, щиросерда віра в добро, віра в красу людську...» [2, с. 413].

Отже, зосереджуємося на тому, що наявність любові між батьками та у їхніх взаєминах з дитиною є основою створення і підтримання здорового

емоційного клімату в сім'ї. У дитини має бути відчуття, що її сприймають і люблять незалежно від того, яких вона досягла успіхів у навчанні чи іншій сфері діяльності, наскільки вона слухняна і ввічлива у сімейному колі чи у взаєминах з іншими людьми. Ведемо мову про безкорисну любов, коли батько чи мати усвідомлюють, що дитина – не їхня власність і не проекція їх у майбутнє, від якої вони можуть сподіватися більших досягнень у навчанні й житті як від здібнішої і розумнішої істоти за них. Дбаючи про щастя-долю дитини, батьки мають передусім бачити в ній людину з її власними потребами й уподобаннями.

Справжня любов батька і матері до дитини, за В. Сухомлинським, не повинна бути «любов'ю замилювання», «любов'ю відкупу» чи деспотичною любов'ю [1, с.139]. Щоб застерегтися проти хиб та огріхів у сімейному вихованні, любов батьків має засновуватися на повазі до особистості дитини, прагненні до її вільного розвитку і саморозвитку. Крім того, вона повинна бути свідомою: перед дитиною не потрібно ставити надмірно завищені або, навпаки, занижені вимоги. Таким чином, в основу гуманних батьківсько-дитячих взаємин покладаємо передусім безкорисну любов, розумну вимогливість до дитини, доброзичливе ставлення до неї, повагу її гідності.

Альою і омегою сімейного виховання В.Сухомлинський називав вічне питання: як поєднувати вимогливість і доброту, суворість і ласку, слухняність і свободу у вихованні дітей. У чому ж полягає вона, мудрість батьківської любові? – запитує він читача. І відповідає: вища мудрість батьківської любові полягає у тому, як батьки і матері вміють розкрити перед дітьми справжні джерела радощів життя. Оскільки дитяче щастя за своєю природою егоїстичне, добро і благо, створені для дитини старшими, вона сприймає як належне. Тому дитина має бути не лише споживачем радощів, батьки мають навчити її не лише одержувати, а й віддавати.

Не потрібно відділяти дитину від сумних моментів життя. Згадаймо мудрі оповідання В. Сухомлинського «Миколі стало легше», «У кого радість,

а у кого горе», «Майже чарівна розмова» та ін., які спрямовані на виховання чуйності, турботливості, милосердя і які можна з успіхом використовувати як у роботі з батьками, так і дітьми.

«Дитинство для дитини, – наголошував В. Сухомлинський, – природна школа сердечності, писав учений-педагог у праці «Серце віддаю дітям». Виховання змалку почуття доброти (сердечності) є одним із «...найскладніших і найтонших виховних завдань сім'ї і школи. Ви покликані облагородити серце своєї дитини, одухотворити його поривання і бажання вищою людською красою – чуйністю, співчутливістю. З перших днів свідомого життя людині треба пам'ятати, що вона стане не тільки творцем матеріальних і духовних цінностей, а й сином старих батьків, чоловіком, батьком» [5, с. 184].

Усі твори В. О. Сухомлинського просякнуті думкою про те, що запорукою оптимального виховання дитини є мудре поєднання любові і вимогливості з обов'язковим визнанням гідності дитини, повагою до неї як до особистості. Ця формула успішного батьківського виховання є і буде актуальною у всі часи.

Доходимо висновку: входження дитини в систему моральних норм суспільства буде успішним, якщо батьки люблять її, показують їй увагу та довіряють, поважають як особистість, спонукають до прояву самостійності. Це сприятиме формуванню гуманного ставлення дитини як до рідних людей, так і до соціуму загалом. І навпаки, якщо дитина почуватиметься чужою серед різних людей і нікому непотрібною, в її душі з'являться перші паростки черствості, егоїзму, агресії, що в майбутньому може привести до негативізму і жорстокості у ставленні до інших.

Наступною складовою поняття «відповідальне батьківство» є поведінково-діяльнісна, яка показує, як отримані знання і емоції виявляються в поведінці батьків щодо виховання дитини. Ця складова батьківської компетентності включає: елементарний догляд за дитиною (задоволення

потреб дитини в їжі, одязі, відпочинку, грі; гігієнічні потреби); гарантію безпеки (вміння і спроможність батьків створити безпечне середовище для дитини та гарантувати її захист); вміння застосовувати необхідні знання (які постійно оновлюються) у спілкуванні і взаємодії з дитиною; уміння регулювати власні емоції і поведінку; контроль емоцій дитини у взаємодії з іншими.

Ось як оцінює важливість щоденної батьківської праці (і це лишень мала добірка з творів геніального педагога) В.О. Сухомлинський:

■ «...жити в шлюбі, жити день у день разом, в одній кімнаті, не в щасливі години побачень, а все життя – це не стільки черпати воду з криниці щастя, скільки відкривати нові джерела – це великий, ні з чим не порівнянний труд» [1, с.185];

■ «... жодного слова не вимовляти марно, жодної обіцянки не давати для красивого слівця, жодного діла не починати, якщо воно не буде завершене, жодного дитячого зусилля не оцінювати вище, ніж воно заслуговує» [2, с. 311];

■ «Поважайте дитяче бажання бути хорошим, бережіть його як найтонший рух людської душі, не зловживайте своєю владою, не перетворюйте мудрості батьківської влади в деспотичне самодурство, не зламайте людського бажання вашої дитини бути хорошою» [1, с. 143].

Висновки з дослідження. Отже, відповідальне батьківство полягає в інтеграції її складових – розуму, почуттів, дій. Для ефективної взаємодії батьків і дитини інтегруються різні аспекти особистісного батьківського досвіду: когнітивного, емоційного, сенсорного, психомоторного, духовного, комунікативного, рефлексивного. Доходимо висновку, що батьки мають не тільки володіти певними знаннями і вміннями, а й усвідомлювати свою гуманістичну місію як перших вихователів, які взяли на себе відповідальність перед дитиною та суспільством за її гідне виховання. Повною мірою це твердження підкріплене педагогічними порадами-заповідями для батьків Василя Олександровича Сухомлинського.

Перспективи подальших розвідок проблеми відповідального батьківства вбачаємо у створенні та розробці науково-методичного забезпечення процесу підготовки школярів до відповідального батьківства у загальноосвітніх закладах, з'ясуванні потенціалу позаурочної діяльності загальноосвітніх закладів щодо формування відповідального батьківства у молодого покоління тощо. Беззаперечно, проблема формування у молодого покоління відповідального батьківства є нагальною і потребує негайного вирішення за умови об'єднання спільних зусиль з боку центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадських та соціальних організацій, Міністерства освіти і науки, академічних інститутів тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – Київ : Радянська школа, 1978. – 263 с.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. – Київ : Радянська школа, 1977. – Т. 2. : Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський. – 582 с.
3. Сухомлинський В. О. Вогнегровий коник : Казки. Притчі. Оповідання / В. О. Сухомлинський ; [уп. і передмова О. В. Сухомлинської]. – 2-е вид. – Київ : Вікар, 2008. – 256 с.
4. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – Москва : Политиздат, 1985. – 270 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Акта, 2012 – 564 с.
6. Сухомлинский В. А. Трудные судьбы / В. А. Сухомлинский. – Москва : Знание, 1967. – 79 с.

REFERENCES

1. Sukhomlinskiy, V. A. (1978). Bat`kivs`ka pedagogika. [Parental pedagogy:]. Kyiv.
2. Sukhomlinskiy, V. A. (1977). Vibrani tvori (T.1- 5). [Selected Works:]. Kyiv.
3. Sukhomlinskiy, V. A. (2008). Vognegriyiy konik: Kazki. Pritchi. Opovidannya. [Flaming Grasshopper: Tales. Parables Story:]. Kyiv.
4. Sukhomlinskiy, V. A. (1985). O vospitanii. [About education:]. Moskva.

5. Sukhomlinskiy, V. A. (2012). Sertse viddayu dityam. [I give my heart to the children:]. Kyiv.
6. Sukhomlinskiy, V. A. (1967). Trudniye sud`bu. [Difficult destinies:]. Moskva.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГОНЧАР Людмила Вікторівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу, Інститут проблем виховання НАПН України.

Наукові інтереси: теоретико-методичні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Gonchar Ludmila Viktorivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Lead Researcher at the Laboratory of Education in the Family and Institutions of the Boarding School, Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Circle of research interests: theoretical-methodical bases of formation of humane parent-child relationships